

ESSZÉK...

I. KIÜZETÉS A KERTBŐL...

A Biblia arról számol be, hogy az Isten az embert megteremtése után olyan körülmények közé helyezte, ahol számára minden adva volt létének fenntartásához. Azazhogy... valami mégis hiányzott. Az első ember a paradicsomi mítosz szerint nem ismerte a létért való küzdelem embert próbáló erőfeszítéseit, sikereit és kudarcait. Ezt a bűnbeeséssel tudta csak kiprovokálni. Ezzel a hagyományos megítélés szerint az ember valami olyat tett, ami a teremtés rendjét felforgatta: mai napig érezhető nyomorúságunk egyenes következménye a tiltott gyümölcs élvezésének.

A szekularizált hagyomány felveti azt a kérdést, hogy igazában nem a "bűnbeesés" volt-e a teremtés utolsó mozzanata, melyben az ember elnyerte végső formáját, tökéletességét? Persze ez a tökéletesség nem az Istené; ez merőben emberi, és talán nem is tökéletesség. Az eredeti, paradicsomi állapot elérhetetlen az ember számára, de talán nem is kívánatos. Másról, többről van szó. Arról, hogy szellemének korlátai, eszközeinek elégtelenségei és gyarló mivolta ellenére harmóniában éljen a világgal, a mindenséggel. Ez nem feltétlenül e világba zárt, immanens, távlatok nélküli lét: Ma is eleven tapasztalat az, hogy a lét nyitott a végtelenre. Nemcsak a vallás, hanem bármilyen józan emberi gondolkodás végtelen horizontok, lehetőségek felé mutat. A tér tehát szabad. De alkalmas-e az ember arra, hogy betöltse? Mintha valami képtelen ellentmondás állna fenn lehetőségei és képességei között. A bűnbeesés után tényleg megromlott az ember?

A kérdés mögött az ember önmagáról alkotott képe van, amely legalább annyira sejtelmes és ismeretlen, mint az Istenről alkotott tudása. A "mi az ember?" kérdésre nincs apriori válasz, mert átment rajtunk -- és naponta átmegegy -- a történelem. Az ember nem ártatlan többé, és helyzetének bizonyos mértékben mindig foglya marad. Ez nem jelenti az eszmények, vágyak, a transzcendens távlat feladását. Csak annyit jelent, hogy az "itt és most" az önként adódó kiindulási alap ahhoz, hogy az ember önmagát megértse. Persze az ember mai (holokauszt, atomkorszak utáni?) tudatát hiba lenne visszavetíteni régebbi korokba, és ennek alapján mondani ítéletet, mondjuk Ádám--Éva kertben viselt dolgairól, vagy számon kérni Jézust, hogy miért nem adott ökológiai tanítást. Az indok egyszerű: Ha az ember nincs a tudás felhasználásához szükséges valami birtokában, az könnyen önmaga ellen fordulhat. Valami metatudásról, ezoterikus beavatkozásról vagy transzcendens emelkedettségről van szó? Nem, csak arról: tudni, ki vagyok és mit akarok. A paradicsomi történetnek talán az a leglényegesebb tanulsága, hogy az ember kilépett a számára eleve felkínált sablonból ("identitásból"), s elindult egy maga választotta úton. De egy kicsit elsiette a dolgot, és egyet s mást otthagyott -- leginkább a harmónia és a tolerancia, valamint a teljesség iránti érzékét. Az embert mintha azóta is üzné valami. Rohan, és mindenbe beleütközik: a természet, a másik ember és gyakran önmaga is akadályként jelentkezik számára. Miért van ez? Miért nem lehetőséget, együttműködésre alkalmas partnert lát az ember mindenben? Ezt a látását is otthagyta a Paradicsomban? Tény, hogy tiszta pillanataiban, egy-egy kiváló emberben felrémlik valami egy emelkedettebb létről, egy lehetséges jobb világról, s benne egy jobb emberről.

A történelem azonban azt mutatja, hogy az ember végzetesen belegabalyodott evilági, materiális létfeltételeinek megteremtésébe és fenntartásába. A fejlődés nem azt jelenti számára, hogy megkeresse vagy kimunkálja, felépítse a maga választotta, "Paradicsom utáni" identitását, hanem csak azt, hogy vándorló, nomád létét tökéletesítse. Hasonlással élve: nem

azt keresi, hogy merre menjen, hanem olyan járművet akar, mellyel minél gyorsabban lehet menni. De nem tudja, hogy hová. Mindenki számára nyilvánvaló ma már, hogy a technikai fejlődés az ember leglényegesebb igényeinek kielégítésében nem tud segíteni. Hol van olyan gép, mely az embert vidámságra gerjeszti, vagy kitartóbbá teszi, amelytől türelmesebb lesz? Milyen technika segít abban, hogy megoldja önmagával való konfliktusait? Hol az a tableta, melytől nagylelkűbbek leszünk?

Az ember a tanácstalanság helyzetében kénytelen visszanyúlni régebbi, sikeres vagy annak látszó mintákhoz. A természettől már jócskán eltávolodott városi ember szívesen eljátszik a gondolattal: vissza a természethez! S közben nem veszi észre, hogy a "természet" a maga érintetlen, hamvas valóságában többé nem létezik, vagy legalábbis nem érhető el az ember számára. Ugyanakkor egyre világosabb az is, hogy a természettel való kapcsolatát elvesztett ember elembertelenedik. A technika valóban sok mindent megold, és elképesztően hatékonyra teheti a munkát -- azt a munkát, melyet sikerül a technika alá szervezni. A fizikai munka terhét már ma is szinte teljes egészében leveheti a vállunkról. Emellett eddig elképzelhetetlen szolgáltatásokkal veszi körül az embert, olyannyira, hogy az beleveszni látszik ezek kiválasztásába, kezelésébe, fenntartásába -- de mindenekelőtt megszerzésébe. Az embernek észrevétlenül fölébe nőtt a technika, de nem emelte ki a természetből. Úgy is mondhatnánk, hogy az embernek sikerült valamit létrehoznia a természettel szemben, de mivel maga is a természetben gyökerezik, ez a valami bizonyos értelemben önmaga ellen is fordul. Az ember a kettő között őrlődik: a természetet nem lehet lerázni, a technikáról nem mondhat le. Pontosabban nem tud lemondani. Elképzelhető volna elvben másfajta, technika nélküli világ, mivel azonban az ember a valóságban a technikai fejlődés útját választotta, ezen kénytelen továbbmenni.

De hová vezet ez? Egyelőre csak a környezettel való végzetes konfliktus vetíti előre egyre plasztikusabb árnyékát. Meg persze az ember--ember közötti is. Az embernek alkalmas, kellemes élettér egyre kevesebb. A helyi háborúk már ma is részben ökológiai okokra vezethetők vissza.

Merre tovább? Elvben lehetne radikálisan új utat választani, de a valóság az, hogy az emberiség kényszerpályán mozog, és csak bizonyos pályamódosításra van mód. A világ jelen gazdasági-hatalmi struktúráinak a stabilitás az érdeke, így minden újítás sorsa azon fordul, hogy meg tudja-e győzni a hatalmat arról, hogy nem kockáztat vele semmit.

A régebbi korok hagyományaihoz, kultúráihoz való visszatérés problematikus, mivel elmúltak azok a körülmények, amelyek között az illető dolog megfelelő választ adott a kor, a környezet kihívásaira. Ma csak előre lehet menekülni. A technika segítségével kell legyőzni azokat a bajokat, amelyeket a technika hozott létre. -- Nem ellentmondás ez? Nem, ha a technika fogalmát kissé kitérítjük a szó eredeti értelmében: a technika az eszközökkel és anyaggal, tágabb értelemben a környezettel, sőt az ember saját képességeivel való bánni tudás -- méghozzá mesteri, művészi fokon.

Az ember evett a tudás fájának gyümölcséből, ezért kiűzetett a Paradicsomból. A tudás révén létrehozta a technikát, de az engedetlen eszköznek bizonyult a kezében, mivel nem volt eléggé tudatában annak, hogy hogyan és mi célból használja azt. Megpróbált a paradicsomhoz hasonló kényelmet teremteni vele. Nem tudta azonban olyan magas fokon alkalmazni, hogy szellemének, ember voltának engedelmes szolgája legyen. A technika ma is csak az anyag és az élet primitív formáinak terén van jelen számottevő mértékben. Ez annál is inkább meglepő, mert úgy tűnik, hogy már az ókorban is voltak olyan műhelyek, szellemi központok, ahol ez a bizonyos alkalmazás magasabb fokon állt, mint ma. Az egyiptomi piramisokban például nem is annyira a fizikai teljesítmény a csodálatra méltó, hanem az a szellemiség, tudás, szervező erő, mely azokat és a hozzájuk hasonló szellemi formákat létre tudta hozni, és képes volt ezer éveken át működtetni. -- Hol vagyunk ma ettől?

Talán itt lehetne kezdeni. Ki kellene tágítani a technika fogalmát, és át kellene értékelni az emberi szellemben való helyét, az emberhez való tényleges viszonyát. Tanulni lehetne régebbi vagy ma is élő más kultúráktól (például Afrika, Kelet), ahol az emberek nem egyszerűsítik le létüket az emberi test és az anyagi környezet viszonyára. A tudomány feltárta, begyűjtötte, rendszerezte ezeknek a kultúráknak a tárgyi világát, de nagyrészt ismeretlen maradt az a mód, ahogy ezeket használták, és azok a funkciók, amelyeket ezek betöltöttek. Lehet, hogy egy öreg nyírségi parasztembertől jövőnk szempontjából lényegbevágó dolgokat tudhatnánk meg...

Fel kell készülni a "technika utáni" korra -- mert nem kisebb kérdést kell megválaszolni: az emberé-e a jövő, vagy átmegy rajtunk a technika, mint egy úthenger. És ha az ember életben marad is, már nem az lesz, aki az úthengert csinálta.

Az embernek van egy reménye. Az értelem át tudja fogni a teljességet, túl tud lépni az "itt és most" gondján, és új dimenziót ad hozzá a dolgok szemléletéhez, melyben kirajzolódhatnak az addig megoldhatatlannak látszó problémákból kivezető utak. Bizonyos, hogy ma is egy ilyen szemléleti dimenzióváltásra van szükség. Újra fel kell ismerni a teljesség fontosságát, és méríteni kell azokból a forrásokból, ahol ez bőségben megvan. Össze kell vetni mindazzal, amit ma az emberről, technikáról, környezetről és ezek viszonyáról tudunk. A kapott eredmények elemzése nyomán gyakorlati következtetésekre juthatunk...

Mindez egyszerűnek tűnhet, de tudjuk már, hogy néha a legmagátólértetődőbb gondolat valamelyes megvalósításához is évszázadok szükségesek. Lesz-e ennyi időnk? A nyírségi paraszt nem kérdez. Szánt, vet, kaszál és megeteti a marhákat. Ősszel leszedi az almát -- a maga kertjében, persze, nem azt a bizonyos paradicsomit.

II. HÓM, SZVIT HÓM?...

Az otthon nemcsak hely, hanem állapot is. Legtágabb értelemben harmónia a léttel.

Heidegger pesszimista filozófiájának egyik sarkalatos fogalma az "Entworfenheit", vagyis az ember létbe dobottsága. A második világháború után egy német filozófusnak alapos oka volt arra, hogy a gondviselő Istenről szóló keresztény tanítás helyett az isteni otthonosság melegéből kilökött emberről beszéljen. A világháborús események valóban arról tanúskodnak, hogy az ember valahogy nem érzi otthon magát ezen a földön.

Pedig ez rendeltetett számára lakóhelyül, és mint biológiai lény, tudhatja, hogy létezésének alapfeltétele az otthon. Szelleme révén azonban teremtett egy tudati szférát is. Az emberben a két világ találkozik, egymásba szerveződik. Az otthon iránti biológiai indíttatású igény tudatos kielégítése a kultúra egyik, talán a legfontosabb motorja.

A történelem eddigi tanulsága szerint az ember ma semmivel sem érzi jobban magát, a világban, mint régen, annak ellenére, hogy -- talán túlságosan is -- átalakította azt a saját képére. Érdemes tehát egyszer elgondolkodni az otthonosság mibenlétéről.

Az otthon az a valami, amiben--amivel--ahol az ember a belső és külső világ találkozását megéli. A biológiai igényekből kiindulva: Az a hely, ahol magam vagyok, elengedhetem magam. A nyugalom és felüdülés helye. Oltalom a külvilág inzultusai ellen. Energiaforrás, ahol erőt meríthetek az élet továbbviteléhez.

Az otthon azonban nemcsak hely, hanem állapot is. Legtágabb értelemben harmónia a léttel. Ez különféle külső és belső élmények hatására az ember legbelsejében születik meg. Megélése azonban visszahat a környezetre, a világra, hiszen ez adja az ember cselekedeteinek egyik fő irányultságát, célját -- legalábbis a civilizált, nyugati ember számára, ami az otthonról vallott felfogásában is tükröződik. Mivel ez a belső világ nemcsak kultúrkörönként,

hanem egyenként is igen különböző -- szerencsére nem vagyunk egyformák --, az otthon fogalma is sokféle; ki-ki eltérő környezetben képes a harmóniát megélni.

Általában véve otthonos mindaz, ami a létharmóniát létrehozza és fenntartja. A történelmi idők során felhalmozódott léttapasztalatok nyomán nagyjából az alábbi jellemzőkkel lehetne körülírni.

Az otthon, otthonosság harmonikus viszony a tér egy kisebb, embermértékű darabjával. Kizárólagos viszony, ami azt jelenti, hogy más csak az én tudtommal és jóváhagyásommal jöhet be és tartózkodhat benne. Akkor is, ha az nem az én tulajdonom, hanem például csak albérlő vagyok.

Az otthon rendje, kinézése, tárgyai az én legbelső világomat tükrözik. Bizonyos értelemben szimbólumok, melyek engem jelképeznek. A diktatúrák házkutatásaiban az a legrosszabb, hogy értetlen idegenek matatnak a nekem sajátos jelentéstartalmat hordozó dolgok között.

Az otthon az, ahol a legbelső titkaim ki vannak rakva az asztalra -- ahol számomra nincs titok. A nekem meghitt, belső, de mások számára titok; elrejtettség (intimitás) nélkül nem lehet otthonról beszélni.

Az otthon minden zugát ismeri az ember. A helyismeret a hely szellemének ismeretét is magában foglalja. Ezt a szellemet persze az ott lakók kultúrája is alakítja. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a hely szellemét a valaha ott otthonra találók és a jelenleg ott élők formálják elsősorban. A saját kultúrához való pozitív viszony az otthonosság egyik alapfeltétele. A hatvanas években diáktársaimmal egyszer arról beszélgettünk, hogy milyen lenne elmenni innen. -- Hogy én ne lássam többé a Körutat, vagy azt a feliratot ott, hogy "Vörös Csillag Áruház"? Nem bírnám ki -- mondta egyikünk. Viccnek szánta, de mindenki komolyan vette.

A kötődés, elköteleződés régi motívuma az otthonnak, a haza szeretetének. Ahova az ember nem kötődik, ott nem tudja magát elengedni. A kötődésnek gyakran jelentős érzelmi okai vannak, melyeket az ember idővel értelmi indoklással is alátámaszt. Ez olyan erős lehet, hogy néha az ember életét kockáztatja az otthonáért (etnikai villongások vagy háborús viszonyok között, például Boszniában). Nem a helyért elsősorban, hanem mindazért, amit az számára jelent. Ez a már-már irracionális kötődés hívja fel a figyelmet az otthon, otthonosság mélyebb gyökereire.

Nem túlzás talán azt mondani, hogy az ember identitásának egy darabja az otthon. Az, hogy "tudom, hogy ki vagyok", a gyakorlatban azt jelenti, hogy "itt tudom, hogy ki vagyok". Az önazonosság a kívülről jövő folyamatos megerősítés nélkül igen hamar szertefoszlik. Jeles egyéniségek otthoni talajukból kiszakítva szomorú példákat mutatnak erre (miként Tarkovszkij). Az elfogadási viszonyok bonyolult hálójával az ember a semmibe hullana. A társadalmi szerep és az a kör, ahol az ember többé-kevésbé harmonikusan megéli ezt, az otthonosság egyik előfeltétele.

Az ismeretségeken és barátságokon túl az embernek társra is szüksége van. Késztetést érez arra, hogy belső világát megossza valakivel, és ez a szoros kapcsolat általában azt eredményezi, hogy az otthonát is megosztja vele. A társ az a közvetlen másik, akinek a személyén keresztül, illetve akinek a segítségével az ember a teljesen mással, a világgal kommunikál.

Nem mellékes dolog, hogy az ember szexuális igényeinek harmonikus megélését az otthon, társ, intimitás körülményei között találja meg.

Már az eddig elmondottak alapján is meg lehet kockáztatni, hogy az emberi élet célja, a létharmónia azt jelenti, hogy otthonos viszonyban legyen az őt körülvevő dolgokkal és személyekkel. Csak ennek alapján várható, hogy képes tevékenységeit, szellemi erőfeszítéseit úgy koncentrálni, hogy azok egy otthonos, lakható világot hozzanak létre, és ne dűljék szét azt.

Minden eszmefuttatás, így az otthonról, otthonosságról szóló is gyenge alapokon áll anélkül, hogy annak anyagiakkal való kapcsolatáról ne beszéljünk. Az otthonosság vonatkozásában ez azt jelenti, hogy az ember ott van otthon, ahol -- bármilyen szerény -- anyagi alapokat tud teremteni léte fenntartásához. Tágabb értelemben, a fentiekben felsorolt elemek, tényezők működtetéséről, az anyagi és egyéb forrásokhoz való hozzájárulásról van szó.

El kellene gondolkodnunk azon, hogy a Föld első pillantásra lakhatatlannak tetsző vidékein otthonra találtak emberek, és ki tudták alakítani azt a létharmóniát, ami a környezettel és egymással való hosszú távú együttélés gyümölcseként figyelemre méltó kultúrákat hozott létre. Az otthon, otthonosság kérdése tehát elsősorban alkalmazkodás, lelemény és ennek nyomán tudatosan kialakított életmód és életszemlélet függvénye. Nem négyzetméter, "lakáskultúra", dizájn vagy műtárgyak teszik az otthont, hanem az a személyes létbeágyazottság, ami maga is otthont tud adni egy társnak, vagy utódoknak is annak érdekében, hogy a világ a jövőben is otthon maradjon.

III. ÉRTELMISÉG ÉS/VAGY BIZTONSÁG?... HELYETT... LENNI VAGY VENNI?

Az emberi történelem a létért folyó harc története ugyanúgy, ahogy a mindennapi élet is az. Az eszközök, a harcmodor változik, de a cél egy: Hozzájutni mindahhoz, ami az élet fenntartása, továbbvitele számára fontos. Az anyagi javak előteremtése, az egészség megőrzése az ember számára is ugyanolyan feladat, mint az állatvilágban, és nagyjából hasonló ösztönös késztetés áll mögötte. A magasabb rendű, csak az ember világához tartozó értékek esetében ez a kényszer nem, vagy csak áttételesen működik. Így elsősorban a biológiai-materiális dolgokban véli megtalálni az ember létének fő támaszát. Az étel-ital, ruha, lakás, egészség mellett azonban a szabadság, a hit, a tudás, a szeretet is olyan emberi szükséglet, amit nemigen lehet nélkülözni.

A birtokolt dolgok azonban elveszíthetők. Ez még bizonyos értelemben a szellemi értékekre és a szeretetre, szerelemre is érvényes. És az élet végén ott a halál, amely minden élő sorsa és amely ellen az élet ösztönösen tiltakozik. Az elveszíthetőség, a létbizonytalanság kihívásaira az ember a történelem során alapvetően háromféle választ adott. Az egyik a mértéken felüli birtoklás, a felhalmozás. A másik a misztika, a harmadik az egzisztencializmus.

A felhalmozást alapvetően a technika tette lehetővé, és együtt jár a hatalommal, erőszakkal, mert a felhalmozott javakat, kiváltságokat meg kell védeni azokkal szemben, akik ki vannak rekesztve azokból. Az ily módon megszerezhető anyagi biztonság ellentmondásos, mert könnyen elveszíthető. Ugyanakkor az ember biztonságigényét csak ritkán elégíti ki. A misztika ezzel szemben a valóság mögött álló Teremtőre, a lét forrására hivatkozik, és tökéletes megoldást jelent akkor, ha zárójelbe tudjuk tenni az evilági létet, és azt egy másik, ez után következő lét előjátékának fogjuk fel. Az egzisztencializmus elutasítja a túlvilági létet és azt mondja, hogy az ember akarata ellenére ki van szolgáltatva a lét szeszélyeinek, és ez ellen lényegében semmit sem tehet. A nihilizmus levonja a következtetést: Ennek az életnek nincs értelme.

Az élet ennek ellenére újratermelődik és fejlődik, vagyis változatos, új formákat hoz létre -- mit sem törődve a biztonsággal. Az ember alatti világban a létezés szerves formáit, az élővilág szövetét, szövetségét eddig lényegében nem veszélyeztette semmi. Csupán az ember érzi magát fenyegetve. Ennek végső oka a létben elfoglalt sajátos helyzete, ami részben adottságaiból (értelem stb.), részben tevékenységeiből, választásaiból (öntudat stb.) adódik. Az ember az idővel egyre távolodik attól a természettől, amely létének alapja, és ezért egyre kevésbé érzi, hogy élete biztonságban van.

A hatalom, birtoklás révén nem lehet visszaállítani az ember létbe ágyazottságát. Ma már látható, hogy a hatalom, a technika, a birtoklás megóv ugyan bizonyos veszélyektől (a fogyasztói lét biztonsága), de hatalmas, az egész világra kiterjedő kockázat árán. Ez egyrészt a hatalom és erőszak értelmetlen felhalmozásából, másrészt -- ennek következményeként -- az ökológiai egyensúly megbontásából adódik.

A misztikus-vallási válasz tiszteletre méltó, aszketikus életvitelt feltételez. De mit tegyen az, aki korunk egyáltalán nem misztikus kihívásai között kénytelen naponta újratermelni (jócskán elidegenedett) létének alapjait? És mit tegyen az, aki az egzisztencializmus realizmusával szemben mégis vállalja az életet -- esetleg nem csak a maga egyedi létét, hanem a környezetét is? Lehet-e otthon az ember a világban? Van-e alapja a túlélésbe, a szebbjövőbe vetett makacs hitnek?

Aki mostanság e hazában szertenéz, kísértést érezhet nemmel válaszolni. De aki él, az remél, aki itt él, az itt remél. Lehet valós alapot állítani ennek a reménynek? Az alábbiakban erre próbálunk választ adni.

A romló gazdasági, anyagi helyzet, a multinacionális pénzv világ ránk telepedése, a kiszolgáltatottság fokozódása, a szociális viszonyok romlása, a tolerancia fogyása rossz jelek. A munkanélküliség, a feleslegesség érzése a biztonság olyan hiányával jár, ami önpusztító magatartásformák elburjánzásához vezet. A hatalom, birtoklás révén megszerzett látszólagos biztonság kiváltságos szűk réteg előjoga.

A létharmónia visszaállítása a lét megértése, a létformák ismerete és az azoknak megfelelő magatartási minták kialakítása, életünkbe való beépítése útján valósítható meg. A kultúra, a szimbolikus formák működtetése lényegében erről a létharmóniáról szól. Az ebben gyökerező életszemlélet nyomán olyan életmódot folytathatunk, amely lényegéből adódóan sokkal kevésbé veszélyeztetett, mint az anyagiakra épülő. Ellene mondani látszik ennek, hogy Magyarországon ma soha nem tapasztalt méretű értelmiségi munkanélküliségnek nézünk elébe. Érthető: a ránk telepedő idegen gazdasági hatalmak hozzák magukkal az apparátust; ebben a játszmában kultúrának, értelmiségnek nem sok hely marad. A kultúra műhelyei -- mára inkább menedékhelyei -- egyre rosszabb feltételek között működnek. Az országban felhalmozott tudás, szellemi kincs -- szoftver -- túlnyomó része működésképtelen. Van, aki egyenesen feleslegesnek ítéli. Cinikusan azt mondhatnánk, hogy az értelmiségiek egzisztenciális ellehetetlenülése, térvessztése magától megoldja ezt a kérdést néhány éven belül. Akik ilyen kérdéseket vetnek fel, kiszorulnak a társadalom peremére. Bizonyos tekintetben a médiaharc is erről szól: Az anyagi biztonság, jólét, fogyasztás evangéliumával tölteni fel az agyakat, hogy senki ne foglalkozzon olyan kérdésekkel, melyek túlmutatnak az itt-és-most-jó- nekünk szűk és épp ezért hamis horizontján. A magyar kultúra illetve értelmiség szanálása? A kérdés drámai, de nem minden alap nélkül való. Ha lemondunk a szellemi formák műveléséről, a gondolkodás, a lélek, az érzelmek napi létünkben megerősítő funkcióról, mi marad? Ráolvasással az elvont létbe kapaszkodni, mondogatván, hogy nincs baj, túléljük, lesz még szőlő, lágy kenyér...?

Legyünk gyakorlatiasak. Próbáljuk meg pénzzel működtetni a szellemet, kultúrát! Abban az értelemben, hogy a rendelkezésre álló egyre kevesebb anyagi forrást arra használjuk, hogy minél több gondolatot, ötletet, alkotást, hitet hozzon létre. Ez ellentmondásosnak látszó vállalkozás és Faust, Münchhausen báró és persze C. P. Snow jut az ember eszébe. De egy valamirevaló értelmiségi a lelkét is eladja, hogy létrehozassa azt az általában erősen középszerű opuszt, amiért e világra jönnie érdemes volt.

Ne akarjunk mi sem többet, de ne érijük be kevesebbel se. A dal lehet kissé hamis, csak szóljon. Most épp arról, hogy milyen formákat és anyagi alapokat lehet teremteni a veszélyeztetett, de még meglevő értelmiségi alkotóerő részére.

Az anyagi biztonság önmagától alig teremt kultúrát. Egy ilyen szükséghelyzetben, amiben a magyar kultúra ma van, "rá kell segíteni". Erre vállalkozik a Magyar Kulturális Szövetség,

amikor létrehozza azt a konstrukciót, amelyben az önkéntes nyugdíjbiztosítás kiegészül a kulturális vállalkozásokat segítő garancia-alappal és egy segélyezési rendszerrel. Ez minden aktív, nyugdíjas, munkanélküli, egzisztenciájában sérült vagy veszélyeztetett értelmiségi számára anyagilag megalapozott alkotó tevékenységet kínál fel. A pályázati rendszerben működtetett, többnyire ösztöndíjként adott juttatás mozgásban tudná tartani azt a hatalmas szellemi alkotóerőt, "humán-szoftvert", amely e hazában a mai napig felhalmozódott. Ez egyrészt valódi létbiztonságot nyújthatna az egyén számára, másrészt ezúton tömegesen lehetne megoldani olyan, a helyi és tágabb közösség számára létfontosságú Kulturális-szervezési feladatokat, amelyekre pillanatnyilag nincs erő. A kulturális intézményrendszer (pl. művelődési házak) szanálásával sem kellene annyira sietni; kiderülhet, hogy nemcsak bulik, butikok, raktározás céljára használhatók, hanem ma is otthont adhatnak olyan programoknak, amelyekre -- uram bocsá' -- fizetőképes kereslet is van.

Egy efféle jól működtetett szervezet hatékonyan tudná ellensúlyozni az értelmiség térvészését. Amikor az értelmiség állami intézményei, illetve intézményes foglalkoztatása megszűnik, nem marad más. Tudomásul kell venni, hogy csak magunkra számíthatunk. Fanyalgás helyett be kell rendezkedni az új viszonyok között, és új stratégiát kell találni a Disznófejű Nagyúrral folytatott örök reménytelen, mégis reményteljes harchoz.

IV. ZÓNA

A Tudós a bombával babrál. Az Író cinikus pózban erkölcsi romlást emleget. -- Én mindenütt börtönben vagyok -- zokogja Stalker. Tarkovszkij pontos képet rajzol arról a létről, amelybe életünk tereiből kiszorulva kerülünk. Egy képzeletbeli Zónával érzékelteti a mindenétől megfosztott ember tudati, illetve lelkiállapotát.

Ne legyenek illúzióink: Részben önként adjuk oda, amink van. Magunktól menekülünk a zónába, amely ugyan nem otthonos, néha cudar, sőt kiszámíthatatlan. De nem maradt más számunkra, csak ez. "Itt élned, halnod kell" -- hangzik a költő szava a zóna mélyéről. Mert a világ zónásodik. Hiába színezi bármilyen lilára a médiumok tömege. Újabb és újabb zónák megnyitása csak ideig-óráig fedheti el azt a tényt, hogy a tér zsugorodik. Valamikor a tudomány, a vallás, a művészet, a kommunikáció -- az egész emberi világ, sőt a kozmosz, a mindenség -- egyetlen egészet alkotott. Igaz ugyan, hogy számos dolgot ebben a világban az ember a képzeletéből, vágyaiból, sejtéseiből teremtett meg, hogy egységes és használható legyen. De tény, hogy minden hibája ellenére működött, mert biztosította a túlélést. A legújabb kor élménye az, hogy a tudomány ellentmondásba került a vallással, a művészet pedig a vallás és szabadság pótléka lett, és misztikus ködbe burkolózik vagy egyszerűen csak provokál, lázad. A kultúra már nem fogja össze a társadalmat; csupán repedező máz az érdekektől kidagadó fazékon. Esetleg rovat, egy kínos "zóna" a költségvetésben.

Ki tudná megmondani, hogy évente mekkora terület "zónásodik el" az emberi psziché még épen megmaradt tartományából? Cinikus ellenkérdés: Az egyéniből vagy a kollektíviből -- mintha nem volna végül is mindegy... hiszen az Isten Országá akkor jön el, mondja a Tamás-evangélium apokrif (érvénytelen? cenzúrázott?) szövege, amikor a külső olyan lesz, mint a belső, és a belső olyan lesz, mint a külső... A modern tudományos világszemléletből tudjuk, hogy a tér görbe -- csak azt nem, hogy merre görbül a kerítés; mi vagyunk börtönben, vagy mi zártuk lakat alá a világegyetemet. Tulajdonképpen mindegy: a zónák között nincs átjárás.

Dehogy nincs! Ebből él, egzisztál a kapuőr, aki néha csak voajőr, de többnyire élet és halál ura. Mert le lehet ugyan élni egy életet egy zónában, de mi van akkor, ha mondjuk hirtelen pörkölt -- zónapörkölt -- szagát hozza a szél, amiből megtudjuk, hogy a szomszéd zónában történt valami?

-- Értsétek meg, nekem nincs semmim, nekem csak ez a zóna maradt, nincs hova mennem -- mondja zokogva Tarkovszkij Stalkere, miután a csalás lelepleződött. És se a Professzor, se az Író nem érti, hogy most kínáltatik fel nekik a világmindenség teljessége: az, hogy kilépjenek a saját zónájukból, és egyetlen hanyag mozdulattal megragadják a lét eredendő és mindig kéznél levő egységét, amely ezt a képtelen sokaságot, apokaliptikus kavalkádot létrehozta és naponta újratermeli.

Minden zónának vannak stalkerei, akik a reménytelenül szürke "van" és a "lehet" között valamilyen utat mutatnak. De vannak-e a zónának lakói? Vagy már csak emberségüinktől megfosztott, zombi-létre redukált lények vagyunk? Ha nincs a zónában valaki, akkor a zóna léte értelmetlen, felesleges -- nincs.

Lehet, hogy addig van reményünk, amíg van zóna. Mert akkor őrziük még valamilyen emléket az egységről, a Teljességről.

Akkor még talán visszatalálhatunk hozzá.

V. A LÉLEK TEMPLOMA

Az emberi élet szimbólumok szakadatlan folyamata. Minden cselekvésünk hordoz bizonyos szimbolikus jelentést még akkor is, ha közvetlen, egyéni szükséglet kielégítésére irányul. A sokféle szimbólumban közös, hogy az aktuális jelentés mellett valami sokkal fontosabbra utalnak, s ze utóbbi a lényegi üzenetük. A szimbólumok az emberi élet alapvető értékeire, a túlélés szempontjából sikeresnek bizonyult stratégiákra, elvekre mutatnak rá. Ezek közül az egyik legfontosabb a vallás. A vallások szimbólumrendszere hallatlan gazdagságot, sokszínűséget mutat, de mindegyiknél fontos szerepet játszik a templom. A templom, a szentély, a szent hely az emberi és az emberen túli/feletti kapcsolatát fejezi ki valamilyen épített, ritkábban természetes környezet segítségével. A hely a mindennapitó elkülönült: (szent) magas esztétikai igényével azt sugallja, hogy ennek a kapcsolatnak mélynek, harmonikusnak, szervesnek kellene lennie. A nagy vallások, próféták mind a föld (az ember) és az ég (az istenség) összetartzását hangsúlyozzák. A templom az a köztes hely, ahol a kettő találkozik. Bár az anyagi (materiális, testi) világban van, jelen van benne a lélek, a szellem (genius loci). Itt leomlanak a falak az emberi és emberen túli között; a szellem és a lélek kiszabadulhat az anyagvilág meghatározottságából, és kapcsolatba kerülhet a Mindenséggel, az Istenséggel. Beléphet a létezés tágasabb tereibe, megismerheti, otthonra találhat benne.

A templom jel, szimbólu. Jele, szimbóluma a Mindenségnek, a Teljességnek és a vele való találkozásnak. Az ember azonban általában képtelen közvetlenül felfogni a Mindenséget, nem tudja elérni a Teljességet, ezért a templomok általában valamilyen egyedi sajátosság révén próbálnak az ember számára hidat építeni. A templom a Mindenséget kívánja közvetíteni, de adott, az ember számára könnyen érthető konkrét formában (például Zeusz temploma, Vesta-szüzek szentélye, Jézus szívének szentelt templom, szent fa, folyó, hegy. Szükség van tehát közvetítő eszközökre; végülis maga a templom is közvetítő, eszköz. A lényeg a kapcsolat, amely általa létrejön.

A legtöbb vallás szerint nemcsak az istenséggel, hanem az embertársakkal, a másik emberrel való igazi találkozásban, közösségbe való bekapcsolódásban is transzcendálódik az emberi lét. Ezért van az, hogy a templom a személyek közötti találkozásban is fontos szerepet játszik. Nem véletlen, hogy a pszichológia is az emberi kapcsolatok "szentségéről" beszél. Az igazi találkozáshoz túl kell lépni önmagunkon akkor is, ha Isten, akkor is, ha a másik ember felé fordulunk.

A templom nemcsak konkrét, hanem elvont értelmű hely is. Helye a lét legmélyebb megtapasztalásának. Mivel ez a megtapasztalás, élmény az emberben születik meg, a templom eszményét legtökéletesebben maga az ember testesíti meg. Mondhatjuk, hogy az ember az a "hely", ahol az evilági és az ezen túli létezés találkozik. Azért van az embernek ilyen sajátos (kitüntetett?) helye a létezés rendjében, mert köztes léte kapocs az anyagvilág és a transzcendens lét között. Nem abban az értelemben, mintha tőle függene a mindenség egysége, hanem mert az ember így tudja értelmezni magát, helyét a világmindenség létezői között. Az anyagvilágban gyökerezik, de minden törekvése arra irányul, hogy túllépjen rajta. Egyetemes meggyőződés, hogy ez nem lehetetlen; a vallás, a transzcendens távlat az emberi azonosságtudat kihagyhatatlan része. Máskülönben az emberi egzisztencia (a különállás a többi létezőtől), a sajátos emberi lét nem értelmezhető; akkor csak egy a létezők sorában. A lélek, a szellem és az öntudat jelensége miatt azonban "kilóg" ebből a sorból. Ezek az anyagon túli, transzcendens lét várományosává teszik, míg testi mivoltából a látható, materiális világ része.

Az ember köztes létezőként való felfogása sokszor jelentett problémát az emberi tudat, gondolkodás számára. Milyen viszonyban van a transzcendens és az immanens? Melyik a fontosabb, a meghatározó? A kérdést gyakran úgy próbálták feloldani, hogy vagy a transzcendens, vagy az anyagi vonatkozását tagadták (materializmus, szubjektív idealizmus, karizmatikus, okkult irányzatok stb.), túlhangsúlyozva a másik oldalt. Mindegyik valami lényegeset tett zárójelbe, ezért érthető, hogy az így előállt emberkép torz volt. Ennek messzemenő következményei mindenkor tapasztalhatók mind az egyén, mind a közösség életében (neurózis, fasizmus stb.).

A kultúrtörténet azonban beszámol másról is. Voltak (vannak?!...) nagy találkozások: Mózes és az Úr az égő csipkebokornál, Avilai Szent Teréz Jézus-élménye, vagy az irodalomban Abelard és Heloise, Bulgakov Mester és Margitája stb., stb. - de talán mindannyiunk őriz valamilyen egész személyét betöltő élményt egy másik személlyel (vagy Istennel) kapcsolatban. Ezek a találkozások akkor érik el csúcspontjukat, amikor az ember a másik által betöltve önmaga mélységeibe is bepillant. Nem ritka eset, hogy valakit egy másik személlyel való találkozás vagy Isten-élmény indít el egy önmaga felé vezető úton.

A templomot természetesen számos egyéb célra is fel lehet használni. Lehet múzeum, lehet belőle magtárat vagy akár uszodát csinálni. És lehet benne hamis isteneket imádni... Hogy az embert mi mindenre lehet "használni", rávenni, arról a történelmi és személyes tapasztalatok bőven szólnak. Némi cinizmussal azt mondhatnánk, hogy ebben is transzcendens volta nyilatkozik meg, hiszen minden elképzelhető dolgot elkövet, minden "túllép".

Az ember köztes létének helyes értelmezése az élet sikerének a kulcsa. Ha az ember rosszul játssza ezt a szerepet, nemcsak egyéni sorsa, hanem az egész létezés vallhat kudarcot (például ha a jelenlegi tempóban "zabáljuk fel" a javakat, tönkremehet a földi bioszféra, és talán még Isten számításaiba is hiba csúszhat). A találkozás, a kapcsolat nem jön létre, és a két fél elmegy egymás mellett, érdekeik kereszteződhetnek.

Ma, az atombomba és az ökológia századában közhelynek hangzik, hogy a túlélés biztosítéka nem az egyéni lét körülbástyázása; sokkal inkább az adott létfeltételekhez szerves kapcsolódás és alkalmazkodás valók. A felelősség nélküli, pusztán információs kapcsolat nem sokat ér; az elköteleződéssel indulunk el abba az irányba, amely a csere, az adás, az osztozás, a közös programok révén közösséghez, szövetséghez, egyesüléshez vezethet. A kapcsolatok természetesen sokfélék és megvan a maguk története; többnyire konfliktusokkal terhesek és csak ritkán teljesednek ki.

Miért kell "szent" hely a találkozáshoz, a kapcsolathoz? Talán azért, mert az igazi kapcsolatban a legalapvetőbb léttartalmaink válnak nyilvánvalóvá, és a másik is hasonló áttetszőségében, mintegy lemeztelenedve jelenik meg számunkra. A kapcsolatban nem lehet hazudni; megmutatkozik az is, ami nem előnyös, hibás, szégyellnivaló. A szakrális tér, légkör

megóv a kiszolgáltatottságtól: itt jelen van az Istenség, minde az ő szeme láttára történí. Itt csak elfogadás, befogadás, szövetségkötés lehetséges, a vetélkedés, az alantas indulatok ki vannak zárva. A kapcsolat, a találkozás misztikus emelkedettséggel, távlatl jár együtt. A személyiség határai kitolódnak, az ember egynek érzi magát a másikkal, feloldódik a magánya. Úgy érzi, hogy megtalálta a helyét a világban, hogy otthon van benne. Átölel, magában egyesít mindent: Istent, világot, és benne a másik embert, a természetet. Olyan zsüipek nyílnak meg ilyenkor, amelyek a racionális tudat nem vagy alig képes szabályozni. Az egzakt tudományok eddig nem is nagyon vállalkoztak a kapcsolat, a találkozás körülírására, meghagyták azt az irodalomnak, a képző- és vizuális művészeteknek.

A fenti gondolatmenet akár egy hevenyészett misztikus vagy lélektörténeti eszmeftuttatás része is lehetne. Jólfésült elméleteket kínál továbbá a pszichológia, az ismeretelmélet, a szociológia, a tudományelmélet stb. is - mindegyik a maga sajátos területén. Rendben, ha az ember teológus, pszichológus, filozófus, szociológus, stb. - de mi van akkor, ha egyszerűen csak ember? Mondjuk, hívő ember, aki hisz az élet értelmében, és keresi azt, de éppen most körülményeinek foglya, és nem ér rá filozófiai magasságokba emelkedni, hogy finoman cizellált heurisztikus struktúrái segítségével megragadja mindazt, amitől boldog, önmagával és környezetével harmonikus egyeddé válik?

A szellem és a lélek síkján születő találkozások nagyjából minden korban, minden civilizációban elfogadottak. Megvan ezek helye is. Ismeretesek a szellem, a tudás, a tudomány templomai; ilyen lehetett az Alexandriai Könyvtár, az athén Schola, Cluny /ez egyben vallási-lelki központ is/, az Annales köre, vagy napjainkban Oxford vagy Berkeley stb. A szellemi és lelki kapcsolatok a közösségi és az egyéni szférában is problémamentesek egészen addig, míg valamilyen egyéni érdek fel nem lép valamelyik félnél. Például elmerülhet valaki Isten léte bizonyítékainak kutatásában, míg a megélhetési kényszer egyszer úgy nem hozza, hogy a cáfolatokkal kell foglalkoznia. A szellemi kapcsolatok azonban sokat kibírnak; bennük a személyes jelleg többnyire háttérben marad.

A lélekről rengeteget írtak, és ennek ellenére keveset tudunk. Az utóbbi időben a Jung nyomán járó pszichológia eredményei e téren hozzánk is eljutottak. Maga a lélek fogalma is legalább két jelentéskört hordoz. Az egyik a vallás fogalmai szerint vett halhatatlan lélek; a másik a pszichológia lélekfogalma. Most ez utóbbi értelemben használom, jóllehet meggyőződésem, hogy a két fogalomkör közös nevezőre hozható.

A lélek az a valami, amivel az ember több, mint eszes állat: a teljesség utáni vágy, az önmagamat meghaladó mérték, a másiban való feloldás és ugyanakkor önmegvalósítás. Fantázia, álmok, tudattalan reflexek, vonzódások formájában fejezi ki magát - ezért érthető, ha a logikus-racionális gondolkodás nem tud vele mit kezdeni. A vallás szerint a lélek funkciója elsősorban az, hogy a transzcendenssel összekössön. A transzcendens fogalmát azonban többnyire leszűkíti és atúlvilággal, az üdvösséggel azonosítja. Pedig alapján annyit jelent, hogy valamilyen irányban túllépünk önmagunkon.

Fentebb már utaltunk rá, hogy a transzcendensnek van horizontális dimenziója is. A háztartási, a szülő-gyerek közötti szeretet, a platóri szerelem, a mély barátságok, a bensőséges mester-tanítvány viszony stb. mind ennek tipikus esetei. Amikor egy efféle igazán mély kapcsolat létrejön, az ember úgy érzi, hogy létének határai leomlanak és a másikkal mintegy egygé válik. Hol történik ez? Belül, az emberben, a "tudat alatt", a lélek mélyén. Miféle templomépület képes kifejezni, szimbolizálni ezt az élményt? Van megrendítőbb érzés annál, mint amikor az ember belép egy másik ember világába? Aki valaha is szerelmes volt, tudja ezt. Az élmény még akkor is hasonló lehet, ha a kapcsolat nem kölcsönös. A magunkban megélt vágyakozás szintjén maradt - elmaradt - találkozás ugyanolyan felforgató tud lenni.

A szellem és lélek síkján létrejövő találkozásoknak megvan az elfogadott koreográfiájuk. Mivel többnyire nincs szemellátható ok-okozati összefüggésbe hozható következményük, a közfelfogás nem emel ellenük kifogást. Mégis, szerepük néha igen döntő az ember sorsának

alakításában; ahogyan arról a világirodalom nagy barátságainak, szerelmeinek története mesél.

Az ember azonban nemcsak szellem és lélek, hanem testben is létezik. Úgy tűnik, hogy az európai keresztény civilizáció ezideig nem tudta kialakítani a test helyes, az ember számára harmonikus létet biztosító kultuszát. A teste mélységesen leértékeli a lélekhez és a szellemhez képest; mintegy szembeállítja azokkal. Látszólag a kereszténység a felelős azért, de a gyökerek régebbiek; úgy tűnik, hogy kezdettől fogva voltak/vannak olyan hagyományai az emberi létre vonatkozó elképzeléseknek, amelyek az egyik vagy másik oldalt tagadják, és az emberlétet egyetlen dimenzióra kívánják szűkíteni.

Ennek azonban általában nagy ára van. A letagadott, kirekesztett létmód valahol mégis betüremkedik. Ez az ellentmondásos helyzet állt elő napjainkban is. Miközben világos, egyértelmű, szigorú szabályok írják elő a kívánatos, "erkölcsös" viselkedést, azt tapasztaljuk, hogy a többség messze más gyakorlatot folytat.

Az élet védeme, az életöszton azt kíváná, hogy óvjuk az életet, az egészséget ezek feltételeit. Ezzel szemben önpusztító életet élünk mind egyedileg, mind közösségileg. A fogyasztói létmód nyilvánvalóan károsítja az egyéni életet és aláássa a jövő létfeltételeit - mégis szinte kényszeres módon egyre nagyobb tempóban megyünk előre ezen az úton. Mi lehet ennek az oka?

A válasz a megroppant, torz emberszemléletből kínálkozik. A test ilyen mértékű kultusza talán visszahatás a kereszténység testellenes szemléletére. Az antik hagyományon kívül ennek van egy másik oka is. Miután a konstantini fordulattal a kereszténység nyíltan feladta az erőszakellenességet, új területet kellett találni, ahol az egyén lelkiismerete feletti uralmát biztosítani tudja. Ezt a kereszténység a szexualitásban találta meg, amelyre átvitte a korábban az erőszakra vonatkozó általános tiltást.

Úgy tűnik, hogy a test szintjén létrejövő találkozás ezért csak az intimnek nevezett szférában lehetséges - súlyos erkölcsi megfontolások mellett. A gesztusok világa, a "testbeszéd", az erotikus kultúra szégyellnivaló egy európai számára; nem is nagyon járatos azokban. A test azonban megköveteli a magáét: az ember testi mivoltában is meg akar nyilvánulni, ott akar lenni, ahol a találkozás megtörténik. Erre az alapvető igényre épül a szórakoztató ipar, a tömegkommunikáció, a reklám, a filmipar, a szexipar - mind csupa ipar, üzlet, vállalkozás, ahol két dolog ütközik össze végletesen: a pénz imádata és az ember intimitás, találkozás iránti igénye. Tudvalévő, hogy az előbbi a győztes.

Szokásokat, beidegződéseket megváltoztatni, kultúrát teremteni hosszú távú vállalkozás; több életnyi idő szükséges hozzá. Hogyan lehetne elindulni a tartalmasabb, őszintébb emberi kapcsolatok irányába? Egyáltalán: mi várható ettől? Az utóbbin kezdve: Nem játszhatna velünk a hatalom ilyen csúf játékot, ha az ember rádöbbenne arra, hogy létének gyökerei a találkozásból fakadnak. Az élet legfőbb célja is a találkozás. A rátalálás arra, aki tökéletesen képes betölteni a bennünk levő hiányt. Találkozások, kapcsolatok sokasága kínálja magát naponta, melyek mellett többnyire süketen elmegyünk. Közben ál-kapcsolatok hálójában vergődünk, amelyek megkötnék és felmorzsolják erőinket. És a hatalom ránk erőlteti olcsó pótlékait: fogyasztást, kariert, pótcselekvéseket.

A hiteles, őszinte kapcsolatokhoz helyre kellene állítani az embert. Tatarozni kellene az azonosságtudatát, mert az valahol megsérült. Talán a francia felvilágosodásban, talán a forradalmakban vagy az információ-robbanásban. A legszentebb templomot meggyalázták, szentségtelen célok szolgálatába állították.

A helyreállításhoz egyszerű receptek vannak, amelyek azonban képtelenül nehéz beváltani. A delphii jóshelyen is tudták már több ezer éve, hogy az emberi sors kulcsa az önismeret (gnóthi szeauton - ismerd meg magadat). Jézus tanításának, erőfeszítésének a célja az volt, hogy helyreállítsa a kapcsolatot Isten és ember, valamint az ember és ember között - ennek sorsa

ismeretes; a pszichoterápia kevesek számára elérhető. A léthazugságok pszeudovilágában az őszinteség képes csak rendet teremteni. Szembe kellene nézni önmagunkkal: ilyenek vagyunk.

A második lépés az volna, hogy vállaljuk magunkat. Akkor is, ha torz, csökevényes lélek lakozik bennünk. E két lépcső elengedhetetlen ahhoz, hogy megtisztuljunk, hogy megtisztítsuk a templomot. A harmadik: keresni a találkozást, próbálkozni a kapcsolatok elmélyesítésével a szellem, a lélek és a test vonatkozásában. Egész (szent = odaadott) emberként kellene megnyilvánulnunk a másik számára, hogy ne legyen kijátszható a szellem a lélek ellen, a lélek a test ellen stb. Ha így volna, feleslegessé válna a keresztény morál görcsös tiltása a testiségre vonatkozóan - egyszerűen azért, mert a gesztusok, a viselkedés, az erotikus magatartás a teljes személyiség egységébe ágyazottan jelennének meg, ezért nem szorulnának kívülről jövő hitelesítésre, igazolásra - és így a tiltásnak sem lenne többé alapja. Ami a templomban történik, az mind szent - mert csak olyasmi történhet ott, ami megállta az Isten színe előtt.

VI. TÜNEMENTES ÉLET?

Minden kor, minden kultúra többé-kevésbé egységes képet, fogalmat alkot a világról és benne az emberről. Ha nem így volna, akkor a világképre épített társadalom sem volna képes hatékonyan működni. Ez természetesen meghagyja annak a lehetőségét, hogy egyesek időnként elrugaszkodjanak ettől a felfogástól, de ennek okkal kell történnie, és néha keményen meg kell fizetni az árát.

A tökéletes, hézag nélküli világképet, világmagyarázatot leginkább a vallás kínálja. A vallás számára a világ, a mindenség egész -- akkor is, ha a gyakorlatban nem ezt tapasztaljuk. A feloldás egyszerű: az ember, vagy az istenséggel szembenálló démonok, rossz szellemek zavarják meg a tökéletes rend működését, illetve darabokra szedik szét azt, ami a teremtés eredeti szándéka szerint egy, tökéletes, egész.

Az európai civilizáció egyik szegletköve a Biblia és a köré ambivalens módon építkező zsidó és keresztény kultúra, amely jobbára a görögök fogalmi rendszerének közvetítésével jutott el hozzánk. Az elmúlt kétezer év hatalmas fejlődést mutatott az ember által használt eszközök terén, de a világértelmezés kulcselemei nemigen változtak. Érthető tehát, hogy a bibliai válaszok az emberi lét alapvető kérdéseire ma sem kerülhetők meg.

Mit mond a Biblia az emberről, az egészségről, a betegségről? Mitől, hogyan lesz "egész" az ember és a világ? Mint tudjuk, a Biblia gyűjtőfogalom; sokféle irat együttese, amelyek a kanonizáció folyamatában válogatódttak ki. Maga a kanonizáció folyamata nyújtaná az első értelmezési szintet az egész, az egészség bibliai fogalmához is, ha megközelítőleg pontosan ismerni lehetne a kiválogatódás szempontjait; szakértők azonban mind a mai napig vitatkoznak ezeken. Az "eredmény" ebből csak annyi: maga a Biblia is eklektikus válogatás az antik keleti kultúrák hallatlanul gazdag szóbeli és írásbeli hagyományából: töredékes, nem "egész".

Ismeretes az az általános ókori felfogás, miszerint a betegség és a bűn összefügg: a bűn következménye, büntetése a betegség. Ezért a gyógyulást is elsősorban mágikus, kultikus eszközökkel próbálták elérni. Ha bekövetkezett, általában az istenség ajándékának, illetve kiengesztelődésének, a bűn bocsánatának tartották, így érthető, hogy a gyógyítás többnyire a papok hatókörébe tartozott. Természetesen gazdag tapasztalatokkal rendelkeztek a természetes gyógyítási-gyógyulási folyamatokról is (olaj, bor, fürdők, gyógyfüvek, masszázs, akupunktúra stb.), de ezek is többnyire kultikus, szimbolikus formákba, folyamatokba ágyazódtak.

Igen éles fényt vet Jób könyve a problémára: egész/séges-e az Isten?! Tényleg abszolút, tökéletes jó? Nem egy pszichopata őrült?! Jung válasza nagyon súlyos további kérdéseket tesz fel a kereszténység abszolútnak, tökéletesnek, egésznek gondolt Isten-fogalmával kapcsolatban. Végül is lehetséges-e az egész, az egészség, ha Isten (a lét) maga is megosztott, poláris, részekből összetett? Nem az-e a lét alaptapasztalata, hogy a világ részekre szabdalt? És az ember életfeladata ennyi: sikeresen egyensúlyozni az egymásnak ellentmondó dolgok között; esetleg harmóniába hozni azokat -- mindezt természetesen az emberi lét horizontján.

Az újszövetségi hagyomány mintha elmozdult volna a fentiekben körvonalazott alapról. Jézus tiltakozott a bűn és a betegség, baj közvetlen oksági összefüggésbe hozása ellen. Bár nem ment el érzéketlenül a testi szenvedés mellett, érdeklődése elsősorban az ember lelki egészsége, Istennel, a mindenséggel való harmóniája felé fordult. Ennek az egységnek a hiányát a pusztulás -- nem a betegség -- drámai képeivel hangsúlyozta. Mivel a betegség mégiscsak szoros kapcsolatban van a romlással, pusztulással, nehéz kérdés annak eldöntése, hogy mennyiben tartotta Jézus a betegséget pusztán a biológiai rend megzavarásának. Ma már bizonyosnak látszik, hogy az evangéliumok Jézus-képére a későbbi egyház szempontjait vetítették vissza. Az eszkatológiai és transzcendens vonások kiemelése miatt árnyékba került mindaz, amit az emberről mondani akart. Nem kétséges, hogy fő törekvése az volt, hogy az ember irányultságát, lelki beállítódását tökéletesítse, illetve fordítsa (vissza) abba az irányba, amely a léttel -- Istennel -- való teljes egységet eredményezheti. Ez az egység azonban csak az ember aktív közreműködése révén jöhet létre. Rajtatok fordul -- mondta; az Isten folyamatosan biztosítja a maga részéről a feltételeket. Ez azonban nemigen látszik a világban. Jób könyvének szerzője azt mondja, hogy az ember csinálhat bármit, végül is egy önkényeskedő, néha zsarnok és kegyetlen Istennek van kiszolgáltatva. Jézus tanítása szerint az Isten szerető atya, aki várja, hogy együttműködhessen az emberrel a teremtés befejezése, tökéletessé tévése érdekében. A baj, romlás, halál tehát Jézus szemléletében is jelen van, de ez nem végzet, mint Jób esetében, hanem cselekvésre, az egység megtalálására való felhívás.

A kereszténység szemléletében háttérbe szorult ez a szemlélet. Az ember az isteni tökéletesség esetleges függvénye. Ez lényegében visszatérés Jób szemléletéhez azzal a különbséggel, hogy a kereszténység szerint Isten abszolút, tökéletes és jó. Ha napjaink valóságával vetjük össze ezt, a szakadék áthidalhatatlannak tűnik. Ám ez már a történeti egyház problematikája, és túlmutat a Biblia világán.

De térjünk vissza Jézushoz. A mélyebb elemzés megmutatja, de legalábbis erősen valószínűsíti, hogy Jézus nagyon mélyen megértette és át is élte az emberlét összes dimenzióját. Az emberi lét harmóniájának megteremtését nem az isteni kegyelemtől várta, hanem elsősorban az embertől. Jézus szerint az egységet, az egészséget az egyén szintjén a test-szellem-lélek egyensúlyában kell megtalálni. A közösségről szóló tanításában pedig azt hangsúlyozta, hogy az egyén a másik emberrel szövetségben, őt befogadva lehet csak "egész". A természetéről közvetlenül nem sok mondanivalója volt, de a környezettel való harmónia gondolkodásának nyilvánvaló előfeltételei közé tartozott. Manapság ehhez hasonlóan egyre többen gondolják úgy, hogy a környezeti gondok megoldásának kulcsa az ember. A projekciók visszavonása, a beavatás, az aszkézis, az önismeret -- ezek mind megtalálhatók Jézus, a gyógyító eszköztárában.

*

Milyen üzenete van ezeknek a Bibliában fellelhető gondolatoknak a modern ember számára? A vallások sajátos felekezeti szempontjai helyett a lehető legtágabb horizonton kell megkísérlni az értelmezést. A modern (posztmodern) gondolkodás a következő távlatot kínálja.

-- Az ember ellenállhatatlan vágyat érez egy olyan világ iránt, amely egységes, egész, tökéletes; hiány és romlás, betegség nélküli.

-- A világ a valóságban nem egész, hanem részekből összetett, konfliktusos, poláris. A dolgok -- és az emberek is -- keletkeznek és egy idő után elmúlnak, átadva a helyüket valami másnak.

-- Az ember egységet, teljességet, állandóságot akar létrehozni, ám e törekvése közben újabb, mélyebb szakadékok, törésvonalak tűnnek elő a világban. Önmagát is töredékesnek, esendőnek, mulékonynak tapasztalja. A betegség, a halál az emberi lét kihagyhatatlan, lényegi tapasztalata. Az ember sorsa ebben a világban, ebben a létezési módban a polaritás, a töredezettség, a feloldhatatlan komplexitás.

-- Miközben megtapasztalja a betegséget, a romlást, a halált, képes mindezeket a lét tágabb összefüggéseivel egyben látni és elfogadni, magában integrálni, egységben megélni (erre tesz kísérletet a vallás az abszolútum, a jó isten fogalmával). A lét minden látszólagos korlátozottsága ellenére van egy belső játéktér az ember számára.

Ám az ember azt is tudni szeretné, mi van ezen a létezési módon kívül: mi van a halál után, a születés előtt, lehetséges-e, van-e tökéletesség, hibátlan, romolhatatlan lét, egész. A vallások biztosnak ígért válaszokat kínálnak, amelyek azonban egy idő után érvényüket veszítik, mert nem nyújtanak megoldást az élet által felvetett újabb kérdésekre (pl. a környezet rombolása, génmanipuláció).

*

Mindezek után úgy tűnik: az egészség lényegében szubjektív életérzés -- ha pontosítani, szűkíteni akarjuk: annak biológiai vetülete. Az egészség fogalma azonban lényegéből adódóan a horizont végtelen kitérését sürgeti a szellem és a lélek területei felé. Egészséges egy "izomagyú", aki épp kilép a fitness-center ajtaján? És beteg-e az a Zsazsa néni, aki csendben tudomásul vette, hogy rákos, és szép sorjában elrendezi a dolgait, tudva, hogy az ő ideje hamarosan lejár?... Az ember soha nem lehet teljesen egészséges és teljesen beteg.

Aki magát egészségesnek mondja, menthetetlen.

VII. FENNTARTHATÓ? MI? MEDDIG?

A Biblia szerint az Úr, amikor megteremtette az embert -- Ádámot és Évát -- , a Paradicsom kertjébe helyezte. Ez a kép azt festi le, hogyan gondolkodott egykor az ember önmagáról. Azt gondolta, hogy ebben a kertben fog lakni. Legalább vágyaiban, kivetítve létezett egy hely, ahol a lét kellemes, zavartalan, és mai szemmel nézve eseménytelen volt. Az is lehet, hogy valóban volt ilyen állapot, talán nem is csak az ember születése körüli időkben. A mítoszok, népmesék tanúsága szerint minden fiú királyfinak, minden kislány királylánynak születik. Az élet egyedisége mellett az ember ugyanakkor valahogyan magában hordozza a kozmikus egészet. De Paradicsom rég nem létezik. A természet pusztulásának ténye az utóbbi húsz évben közismertté, sőt, mindennapi tapasztalattá vált. Az ember tudata azonban tiltakozik, ezért megalkotta a fenntarthatóság eszményét. Jó lenne, ha legalább így maradna minden a természetben, ha nem romlana tovább, jó lenne, ha a dolgok dinamikus egyensúlyba kerülnének.

Úgy tűnik azonban, hogy a világ rég túl van azon az állapoton, amikor efféle egyensúly lehetséges. Rendszerelméleti szakemberek, matematikusok, biológusok, fizikusok vizsgálják a különféle rendszerek stabilitásának feltételeit. Az élet, az élő rendszerek az állandóság és a változás furcsa, kiszámíthatatlan kettősségét mutatják. Mintha a folyamatos, gyakran ciklikus változás tartaná fenn az állandóságot. És megfordítva: ami állandónak látszik, az sohasem ugyanaz: az apró, néha észrevehetetlen változások tartják életben.

Élet... Mi az? Csak semmitmondó fogalmaink vannak. Talán legtöbbit a halál mond róla, amely a lét másik nagy talánya. A halálról egyszerűbb beszélni, jóllehet ugyanúgy nem

ismerjük. A halál a hétköznapi gondolkodás szerint a változatlanság, az abszolút fenntarthatóság. Az élet tehát nem fenntartható, mert változik -- és a végén ott van a halál. Van azonban a halálnak egy mélyebb értelme: átmenet valami másba, amit nem ismerünk. A nagy kultúrák nem felejtették el ezt, ezekben az élet a halál felől érhető meg. Így a születés sem pusztán biológiai esemény, hanem kozmikus vonatkozásai vannak. Tudjuk, hogy a születés, az élet és a halál mennyire szerves, szoros egységet alkot a hagyományos magyar kultúrában is. Aki ezt az egységet megéli, az tud élni -- az tényleg megszületett -- , és tud majd meghalni. Tudja, hogy a dolgokat egyszer el kell engedni. Tudja, hogy az élet végén ott várja a nagy változás, az átmenet a nagy ismeretlenbe. A nagy hagyományokkal rendelkező kultúrák mind úgy tudják, hogy ami a halál után jön, az szorosan kapcsolódik az élethez. Valamiképp folytatása annak. Az élet bizonyos értelemben a halálról szól, lehetőség a halálra, a halálon túli életre való felkészülésre.

A mai nyugati gondolkodás tagadja, visszautasítja a halált. Nem akar tudomást venni róla. Ezért az élettel sem tud igazán mit kezdeni. Nem ismeri azokat a mélységeit, amelyeket a halált is ismerő kultúrák tudnak megnyitni szimbólumaik, szertartásaik révén. Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy az egész fogyasztói civilizáció az igazi, átélte, hiteles élet utáni kétségbeesett vágy terméke. De mivel elvesztettük a halált, az életet sem találjuk. A keresés kudarcra van ítélve.

Ezeknek a kérdéseknek az ad nyomatékot, hogy a halált nem ismerő nyugati technikai civilizáció sohasem látott hatalmat halmozott fel magának. Lényegében rátette a kezét a világ összes erőforrására. Mindent ellenőriz, bármit megtehet. Azt gondolja, hogy birtokolja az életet, és nem áll messze tőle, hogy a halált is legyőzze. De mindig minden a visszájára fordul. A tömegtermék minden darabja azonos, a klónozással létrehozott élőlény minden példánya ugyanolyan, a hatékony rendszerek moduljai azonosak. Ezek mind attól olcsók és hatékonyak, hogy kevesebb változatosság -- információ -- van bennük. A változás (meghibásodás) lehetőségét igyekeznek kiszűrni: maradjon minden mindig ugyanolyan. Fenntartható.

Van azonban a fenntarthatóságnak egy tágabb, átfogóbb, mélyebb értelme. Ez magában foglal mindent feltételt, jellemzőt, ami az élet hosszú távon való fennmaradásához szükséges. Van ezek között egy, amely manapság különös jelentőségre tett szert. Ez a változás mértéke és sebessége. A nyugati civilizáció olymértékben fokozta mindkettőt, hogy úgy tűnik, mostantól az egész emberiség sorsára kiható, kezelhetetlen események történhetnek.

Az Egyesült Államokat ért terrortámadás is ilyen lehet. A következő hetek-hónapok megmutatják majd, hogy képes-e az emberiség megbirkózni a maga által okozott krízissel. Le tudja-e bontani a hatalomnak azt a szimbolikus tornyát, amelyet megépített? Most "csak" két valóságos torony dőlt össze. Tömegnyi ember esett áldozatul a világhatalom jelképes oltárán. A sors tragikus fintora, hogy az áldozatok az építők közül kerültek ki. Van még elég értelem a világban ahhoz, hogy ezt a krízist kezelni tudja? Vagy már csak az erő, a hatalom, a pénz dönt minden felett? Fenn tudjuk-e tartani még a kultúrát, a tudományt, az alapvető emberi értékeket? Vagy ezek is színes mázzá silányultak a hatalom egyre oszthatatlanabb tortáján?

Mi működtetjük a civilizációt vagy az működtet bennünket? Emberek vagyunk még, vagy belül már át vagyunk huzalozva?!...

VIII. BEAVAT(KOZ)ÁS

Amikor Mihály Dénes 1918-ban az első sikeres kísérleteit végezte az elektronikus képátvitellel, valószínűleg nem gondolt arra, hogy egy olyan palack dugóját fessegeti, amiben az a szellem van, amely az ezredfordulóra gyökeresen megváltoztatja majd a világot.

A televízió, a kábeles és műholdas hálózatok, majd a számítógépes információkezelés elterjedése, a technika árának csökkenése lehetővé tette, hogy a fejlett társadalmak polgárai személyre szabott kommunikációs szolgáltatásokat élvezzenek

A fentihez hasonló gördülékeny szövegeket olvasva az ember gyanút fog. Milyen kommunikáció folyik itt? Ki az, aki kiszolgál (vagy szolgáltat) – és kit? Kinek használ, és kik, mit veszítenek általa? Kinek, mibe kerül ez? Milyen értékek cserélnek gazdát? Hol van (kié, mivé lesz) ennek a hatalmas nyüzsgésnek a nyeresége? Hogyan változtatja meg a technika az emberi viszonyokat? Milyen hatással van ez a kommunikáció az ember önmagáról és a világról alkotott felfogására?

Jobb, szebb lesz a világ és benne boldogabb az ember...? Nem egy mefisztói alku-e ez, amelyben az ember a pillanatnyi jóléért odaadja léte értékesebb, örök részét?

A kérdések messzire vezetnek; csak feltételezni lehet, hogy a tudásvágy hosszabb távon elvezet a válaszokhoz. Most elégedjünk meg azzal, hogy egy futó pillantást vetünk arra, hogy mennyiben szolgálják a szóban forgó technikák és szolgáltatások az ember információkra és tudásra vonatkozó igényét. Ezek az igények nagyon sokfélék, és természetesen nem egyformán fontosak.

A tudás változó fogalma és szükségessége

Az ember ősidők óta nagy becsben tartja a tudást.¹ Ennek tartalma azonban változott annak megfelelően, hogy mennyire szolgálta az adott környezetben a túlélést, az érvényesülést. Más volt a papok tudása, akik az istenség és az emberi világ között közvetítettek, és ettől eltért az uralkodó, a hadvezér tudása, aki az adott közösség politikai egységét és életerét védte. Az ausztráliai őslakosok több ezer négyzetkilométeres sivatagi területeken vándorolva pontosan tudják, hogy hol van víz és ehető dolog – ez a több ezer éves tudás számukra ott az életben maradást jelenti.² A fehér embert viszont az érdekli, hogy hol van uránérc ezen a területen. Melyik a fontosabb tudás?

A tudás modern fogalma nem túl régi. Dosztojevszkij 1867-ben íródott A játékos című kisregényének házitanítója úri gazdáik szemében még megvetett ember ("csak egy ucsíttyel"). Mai felfogásunk szerint a tudás sokrétű és gyorsan változik. Változik a tudás tartalma, és változnak a tudás fogalmáról és működéséről alkotott elképzelések. A tudásnak két – más felosztás szerint három – nagy területét szokás megkülönböztetni: a procedurális és a deklaratív tudást (vagy más felosztás szerint a propozicionális, a képekre épülő és a készségszerű tudást. (Pléh, 1998) A tudás fogalmát a gyakorlat felől is megközelíthetjük: Mi az, amire szüksége van az embernek léte fenntartásához? Maslow nyomán: önmegvalósítás – szellemi kiteljesedés, megbecsülés – siker, elfogadás – társak, biztonság – megélhetés – testi igények. Minden olyan adat, információ és tudás értékes, ami ezekhez közvetlenül vagy közvetve hozzásegít. Ezek felett feszül ki az a meta-tudás – mítosz, filozófia, életség az adott kultúrkörből, illetve műveltségi rétegtől függően – amely egységes keretbe foglalja a tudás formáit, beleillesztve azokat a létezés kozmikus rendjébe, és kijelölve az életmód (kultúra) elemeit. Így bizonyos állandóságot biztosítva megalapoz egy értékrendet és erre épülő élhető életmintát. E tudás nem nélkülözhető egyetlen közösségben sem. Ahol meggyengül, bajok ütnek fel a fejüket, és a közösség identitását veszítve szétesik. Érthető, hogy az ókortól napjainkig mindenhol nagy gondot fordítottak az ápolására és továbbadására – jó példa lehet erre a zsidó és a keresztény ideológia, vagy akár a kommunizmus stb.

Tudás és ethosz

A tudás változása kapcsán felmerül a kérdés: vannak-e állandó, változhatatlan elemei? Van-e abszolút – kortól és kultúrától független – szó, kijelentés, történet? Ki és hogyan értelmezi ezeket? Ki dönt az itt és most érvényes ("igaz") tudásról? A tudománytörténet tanúsága szerint nincs abszolút tudás. A tudomány fejlődése folyamatos, távlati beláthatatlanok. Vannak ugyanakkor az emberiséggel egyidős etikai elvek, amelyek áthágása minden korban

veszélybe sodorja a közösségeket. Ilyen az élet tisztelete, a tolerancia, az osztozás elve, amelyek ellentmondásosan bár, de végigkísérik a történelmet.

A tudás és az ethosz viszonyának kérdése ugyancsak örök téma. Itt most csak annak a ténynek a felidézésére szorítkozunk, miszerint a tudományos tévedések hatásai összehasonlíthatatlanul csekélyebbek az etika terén elkövetett tévedések következményeihez képest (a klasszikus példa Galilei és Giordano Bruno esete). Ezek a kérdések messzire vezetnek, és csak azért idézzük fel őket, hogy kellő óvatossággal járjunk el akkor, amikor az érvényes tudásra hivatkozva hozunk meg olyan döntéseket, amelyek hatása messze túlhaladja a szóban forgó tudás, kultúra, műveltség belátható, változó és mindig véges körét. Az etikai szempontok tudása és tiszteletben tartása alapvető, nem söpörhető félre.

Manapság éppen ez történik. Régebben a meta-tudás művelőit beavatottnak tartották, és nagy megbecsülésnek örvendtek. Ma a tudás demokratizálódása jegyében bárki lehet művelt, okos, vezető. A bürokrácia gépezete intézi a közösség ügyeit, és a világ öles léptekkel halad a globális rend felé. Úgy tűnik, hogy a meta-tudás – filozófia, mítoszok – a szellemtörténet süllyesztőjébe kerül. Papokra, beavatottakra ma nem tart igényt a világ.

Tudás és média

Az a fejlődés, amely a kommunikációs technikák terén zajlik, nem kérdez rá a közvetített tartalmak minőségére, gyakorlatilag független azoktól. A tudás tartalma és minősége, valamint közvetítője között megszűnni látszik minden kapcsolat. A tartalmat egyre inkább a technika maga határozza meg, esetenként maga állítja elő. McLuhan nevezetes állítása, miszerint maga a média az üzenet – *The Medium is the Message* – napjainkban döbbenetes mértékben látszik megvalósulni. (McLuhan, 1964) Elgondolása szerint minden technikai eszköznek – az emberi képességek meghosszabbításának, az extenzióknak – ára van, amelyet a használata következtében elvesző más képességekkel fizetünk meg (amputáció). Kézenfekvő volna ezt közvetlenül a televízióra és általában a vizuális tömegmédiákra alkalmazni, miszerint ezek áradata felhígítja és elmosza a kultúrát – de a dolog nem ilyen egyszerű. Az új médiumok zavarba ejtő bőségben ontják és zúdítják ránk az információt. Hasonlással élve: aki nem tud úszni az áradatban, megfullad. A válogatás, keresés – a hasonlással: az úszni tudás – a túlélés feltételévé lépett elő: az Internet több milliárd oldala közül bármelyik elérhető kevesebb, mint húsz egérgattintással – de csak ha tudjuk, mire kell kattintani. Érthető, hogy miért olyan nagy az érdeklődés az adatbázisok szervezése és az információkereső szoftverek fejlesztése iránt. Ezt olyan tényezők bonyolítják, mint az információk, adatok, dokumentumok szerzői jogi vonatkozásai stb. Ennél témánk szempontjából sokkal fontosabb kérdés, hogy az algoritmizálható, racionális ismereteken túl a hálózatokon hogyan közvetíthető – közvetíthető-e egyáltalán? – a tudás arról, hogy mit kell tudni (meta-tudás)?

A tudás közvetítése

Tapasztaljuk, hogy a tudás hagyományos forrásai látszólag egyre vékonyabban csörgedeznek. Tény, hogy a tudásátadás számos formája visszafejlődik. Csak az eszközszerű, praktikus tudásnak van értéke, a hatékony beavatkozás a fő cél, a beavatás – magasabb tudásszintek elérése – elveszti vonzerejét. Csökken a személyközi – elsősorban a családban és munkahelyen történő – releváns információátadás, annak ellenére, hogy a kommunikatív aktusok száma látványosan szaporodik (mobiltelefon, e-mail, mobil Internet stb.). A helyi, tradicionális közösségek által képviselt normák, szokások, életminták befolyása minimálisra csökken, sok esetben megszűnik. (Egykor a lakótelepek építésének egyik oka is e folyamat felgyorsítása volt, a lakosság "szocialista tudatának" – azaz közösségmentességének – kialakítása céljából.)

A hagyományos oktatás módszerei, technikái és tananyagai egyre kevésbé felelnek meg az élet kihívásainak. Ez az állítás pontosítást kíván: a posztmodern társadalmak fogyasztói normái alá beteretelt népesség felé irányuló kihívásokról van szó. Valójában azonban a korszerű kommunikációs technikák jóvoltából sokkal többen jutnak hozzá információkhoz és tudáshoz.

Ez azonban nem mindig jelent adekvát információt és kompetens tudást, csak a források és az elérhetőség megsokszorozódását. Ha hiányzik a kiválasztást segítő meta-tudás, nem találunk rá az alternatívákra. Az információk és az elérési lehetőségek sokasodása önmagában inkább a frusztrációt növeli, és eltorlaszolja a kreativitás útjait. Segíthet-e tehát az ezerarcú, elbűvölő elektronikus kommunikáció a releváns – az élethez fontos, nélkülözhetetlen – tudnivalókhöz jutásban?

A szerkesztés, a műsorrend vagy a mobiltelefon menürendszere, a hálózati szolgáltatások a választás káprázatos bőségével kábítanak, de nem kínálnak használható szempontokat ahhoz – a reklámot kivéve. Úgy tűnik, hogy jelenleg az új médiumok, kommunikációs eszközök és szolgáltatások elsődleges célja a médium fogyasztásának növelése (nézők, illetve előfizetők száma, eladott példányszám, hálózati forgalom stb.). Csak mintegy mellesleg alkalmasak ezek az eszközök az egyén személyes információs igényeinek (azok egy részének) kielégítésére is. A kérdés tehát így tehető fel: alkalmas-e a modern kommunikációs eszközök bármelyike arra, hogy egy közösség (etnikum, társadalom, emberiség) boldogulását elősegítse? Át tudja-e venni a beavatottak feladatát, hogy közvetítse azt a magasabb rendű tudást, amely a történelem során állandóan biztosította a közösségek identitását és kohézióját? A kérdés csak azután értelmezhető, ha meghatározzuk, mit jelent a "boldogulás": a saját közösség életének tartós fenntartását, az identitás megőrzésével, mások sérelme nélkül. Az identitás fenntartása feltételezi a hagyomány átadását is – ennek pedig része az a fent említett meta-tudás, amely a világban való eligazodás, a létezés kozmikus rendjébe történő integrálódás elengedhetetlen feltétele.

Beavatás szovjet és amerikai módra?

A Mátrix című film csattanós választ ad erre a kérdésre. A történet szerint az emberi lét a gonosz befolyása alá került. Magát nem tudja megszabadítani, ezért kell egy megváltó, aki élete feláldozása árán megmenti az emberiséget. A történet a keresztény (és számtalan más) mitológia közhelyszerű összefoglalása. Az a félelmetes ebben, hogy az emberi lét legnyugtalanítóbb kérdését teszi fel, de a lényegi válasszal adós marad. A film a vizuális effektusok áradatát zúdítja a korántsem gyanútlan, de megváltatlan néző nyakába, aki a vizuális sokk hatása alatt tökéletesen elfelejti, hogy mi is az igazi kérdés. Ugyan már, mondhatja bárki, hogyan lehetne számon kérni egy szórakoztató filmen a lét nagy kérdéseit? Igen ám, csak hogy a Mátrix átlépi a műfaj határait. Az életáldozattal járó megváltás (feloldás, üdvösség, boldogulás) nem lehet szórakozás tárgya. A film pontosan jelöli ki a vizuális média lehetőségeinek határait: a kérdést fel tudja tenni, de a válasszal adós marad.

Az ítéletet azonban ne siessük el. A feltett kérdésre létezik ugyan kollektív "igen" válasz: a megváltás sürgető igényét minden korban és kultúrkörben ki kell elégíteni, legalább az ígéret szintjén – ez a konszolidált társadalmi lét feltétele, melyre a mindenkori politikai hatalom kínosan ügyel. Lényegében erről szól a médiumok – a közvetítés, a közvetítők – története. De az egyéni, személyes lét egyedi feladatait ki-ki csak maga végezheti el – és ez már egy másik szféra, a belső kommunikáció területe. Ha valaki rálép a beavatás, a megváltás rögzös útjára, megteszi az első lépést a minőségi, legmagasabb értelemben vett emberi lét felé. Elgondolkodva a Mátrix történetén, könnyen eljutunk erre a következtetésre.

A kérdéstről szóló számtalan dráma, film közül elevenítsünk fel még egyet, Tarkovszkij Stalker című filmjét. A történet szerint a vezető (mester, guru) elvezethet az üdvösség küszöbére, de az embernek magának kell átlépnie azt. Az író cinikus – a küszöbön egyensúlyozó – magatartása pontosan jelzi ezt a vonakodást, ambivalenciát. A kérdésre a válasz érdemi része az ember belső szférájában születik meg.

Betöltheti a vezető, mester, beavató szerepét bármilyen nem személyes médium? Át tud-e vinni lényeges – létről szóló – tudást egy hálózat? Tud-e, tudhat-e – esetleg személyes üzenetek közvetítése útján – személyre szólóan motiválni? Ezekre a kérdésekre a technika és a kommunikáció napjainkban zajló viharos fejlődése alapján azért sem tudunk határozott

választ adni, mert a létrejövő új eszközök, technikák és szolgáltatások olyan új helyzeteket hoznak létre, amelyekre nem vagyunk felkészülve, mert eddig nem voltak ilyenek. Egyszerű példa a mobiltelefon, amely egyaránt alkalmas fecsegésre és bensőséges üzenetváltásra akár sok ezer kilométeres távolságból is. Megint az a helyzet, mint már sokszor a történelem folyamán: az ember kezébe kerül egy eszköz, amely kitágítja a lehetőségeit (extenzió...), és el kell döntenie, hogy mire, hogyan használja azt. Az újdonság a korábbiakhoz képest az, hogy ezek az eszközök nagyon sok mindent tudnak, többnyire személyre szóló információszerzésre, tudásszervezésre is alkalmasak. Az ezek használatával felnövő új nemzedékek olyan kreatív médiarendszereket (kreatív eszközhasználatot) alkothatnak, amelyeket ma elképzelni sem tudunk. Egy pozitív eredményt sejteni lehet: csökken a félreértések, rossz előfeltevések súlya, aránya. Arra is van esély, hogy a mostani mélypontról elmozdulva beindul egy "pozitív spirál", amely kedvezőbb tudati helyzetbe hozhatja a fejlett technikák felhasználóit. De ez nem a technikáról, hanem az azt használó emberről szól.

TARTALOMJEGYZÉK

I. KIÚZETÉS A KERTBŐL.....	1
II. HÓM, SZVIT HÓM?.....	3
III. ÉRTELMISÉG ÉS/VAGY BIZTONSÁG?... HELYETT... LENNI VAGY VENNI?.....	5
IV. ZÓNA.....	7
V. A LÉLEK TEMPLOMA.....	8
VI. TÜNEMENTES ÉLET?.....	12
VII. FENNTARTHATÓ? MI? MEDDIG?.....	14
VIII. BEAVAT(KOZ)ÁS.....	15